

Svarstymai, recenzijos

MENTALINIAI PRASMĖS ATRIBUTAI

Julija Biliūnienė-Matjošaitienė, Meilė Lukšienė, *Laiko prasmės*, 2004.

Lietuvių miesto kultūra viena atšaka yra atsirėmusi į kaimą, į žemdirbiškąją tradiciją. Daukantas simboliškai ženklina gabiųjų valstiečių sūnų išėjimo į miestus, į universitetus, į kultūrinę veiklą pradžią. Pačioje XIX a. pabaigoje šiuos žingsnius žengia ir pirmosios valstiečių dukterys. Pirminės kaimiškosios patirties ir miesto kultūros sankirtose formuojasi savitos mentalinės konfigūracijos, naujai iškeliančios ir prasmės klausimus.

Humanistikai svarbių mentalinių prasmės atributų svarstymo inspiracijos šiame straipsnyje susietos su įdomiu Meilės Lukšienės veikalu, priklausančiu dviem autorėms – motinai ir dukteriai; veikalas sutelktas į laiko prasmes¹ ir įrėminto iškalbia paantrašte: „Medžiaga besiformuojančios lietuvių inteligentijos mentalitetui suvokti“. Julija Janulaitytė „išėjo iš valstiečių dar dūminės pirkios, kopė mokydamasi ir lavindamasi į lietuvių visuomenės ineligentų greitas, tęsdama, papildydama, praplėsdama turimą XIX a. pabaigos valstiečio mentalitetą“, – sakoma pratarmėje. Pati Meilė Lukšienė, gimusi, au-

gusi ir gyvenanti mieste, atstovauja itin aktyvaus pilietinio, intelektualinio, kultūrinio gyvenimo būdui. Išskirtinės, savitos Janulaičių šeimos, iš jos išaugusių asmenų, jungiančių valstietiškas ir kultūros, mokslo, knygos tradicijas, žmogiškosios prasmės punktyrai knygoje „Laiko prasmės“ bendrinami su besiformuojančios lietuvių inteligentijos individualiųjų ir bendruomeninių prasmų linijomis, ryškinant tai, ką šiandien jau galima suvokti ir kaip tautos mentaliteto istorijos dalį, metonimiškai išreiškiančią laiko poslinkius ir ženklus.

Mentalitetas apima individo, šeimos, visuomenės santykius, vidines jausmų ir pasaulėžiūrų konfigūracijas, požiūrius į meilę, mirtį, gamtą, laiką. Mentaliteto istorija nagrinėja sąmoningas ir nesąmoningas gaires, pagal kurias žmonės susikuria kiekvienai epochai būdingus vaizdinius, lemiančius jų orientacijas, pozicijas, veiklą². Mentalinės prasmės struktūros užpildomos žmonių pasirinkimais, apsisprendimais, rizikingais žingsniais, ištikimybe, įsipareigojimais, gailėsčiu, viltimis, jų išsipildymais ir žlugimais. Tai tie patys žmogaus likimo parametrai, kurie yra

¹ J. Biliūnienė-Matjošaitienė, M. Lukšienė, *Laiko prasmės*, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2004, 542 p. Toliau citatų iš šios knygos puslapiu nurodomi tekste.

² *Europos mentaliteto istorija, Pagrindinių temų apybraižos*, sudarytojas Peter Dinzelsbacher, Vilnius: Aidai, 1998, 9.

svarbūs ir literatūrai, ir jos tyrinėjimams. Dabartinis humanistinis diskursas universalėja: suartėja tai, kas anksčiau priklausė atskiroms šakoms ir sritims; ir literatūros kritikai (platesne prasme ir literatūrologijai) „neberekia savęs suvokti kaip kažkokio antraeilio dalyko“³. Meilės Lukšienės knygoje taip pat yra įdomių humanistinio teksto bendrėjimo ir net sąmoningo bendrinimo požymių. *Pirminė medžiaga*, apimanti patirtis, išgyvenimus, atsiminimus, laiškus, natūraliai, organiškai keliama į kitą lygmenį – svarstymų, įprasminimų, perėjimų į apibendrinimus, pateiktus laisva moksline kalba. Patirtis, kurią suteikia artimiausių žmonių gyvenimai ir likimai, yra patiriama – ir tiesiogiai (perduodama kalbantis, pasakojant, prisimenant), ir netiesiogiai – permaštant, pervertinant, atsirenkant, remiantis kultūros modeliais, formomis, klasifikacijomis, definicijomis.

Prasmės klausimas yra esminis žmogaus klausimas. Asmenybės psichologijos teoretikas Viktoras Franklas teigia, kad dabartinis žmogus jaučia prasmės praradimą, gilėjančią tuštumą, savotišką egzistencinį vakuumą⁴. Iš to kyla daug dvasinių problemų. Humanistikos uždavinys – klausiti apie prasmę. Egzistencinis vakuumas jaučiamas ir Lietuvoje. Nėra abejonės, kad jį gilina ir labai staigi, didelė emigracija. Kad ir geriau materialiai svetur gyvenantys žmonės yra atskirti nuo prasmės, nėra saistomi įsipareigojimų ir nėra palaikomi savaiminių ryšių. Knygoje „Laiko prasmės“ tiesiog leidžiama jautimiškai pajusti, kiek daug žmogui, netgi gyvenančiam nelaisvoje visuomenėje, reiškia supratimas, palaikymas. Prasmės niekam neįma-

noma suteikti; ji žmogaus gyvenimui gali būti tik nustatoma. Pirminiai tekstai, kuriais žmonės pasisako išsakydami, skaitančiojo sąmonėje suaktyvina prasmės atsargas. Humanistika negali prasmės klausimo išvengti; gręždamasi į praeitį, kuri nenustoja buvusi *dabarties praeitis*, ji turi būti dėmesinga darbams, prasmę iškeliantiems į conceptualų lygmenį.

Šio straipsnio, sutelkto į M. Lukšienės knygos „Laiko prasmės“ suvokimą, probleminė ašis siejama ir su humanistikos metodologijų bei jų galimybių svarstyba: 1) kaip humanitariniai mokslai santykiauja su pirmine medžiaga (atsiminimais, laiškais, dienoraščiais, užrašais ir kt.); 2) kaip objektas, į kurį nukreipiamas jo prasmės reflektuojantis žvilgsnis, veikia teorines perspektyvas; 3) kaip empatiškai suvokiamo teksto ir teorinės, distanciją išlaikančios žiūros sankirtose formuojasi naujos humanistinių prasmių bei jų tyrinėjimų trajektorijos.

Didžioji M. Lukšienės, žymios lietuvių filologės, pedagogikos istorikės, kultūrinių interesų dalis susijusi su lituanistika, darbu Vilniaus universiteto Lietuvių literatūros katedroje (1951–1958 m. – jos vedėja), iš kurios ji (kartu su artimais bendradarbiais) 1959 m. buvo pašalinta. Vienas iš įkalčių buvo ir monografija „Jono Biliūno kūryba“ (1956) – dėl „buržuazinio humanizmo“. Iš tiesų humanistiniai akcentai monografijoje ryškūs. Iš savo motinos – Julijos Biliūnienės-Matjošaitienės, Jono Biliūno našlės, vienos pirmųjų lietuvių moterų gydytojų, turėjusios įgimtų gabumų stebėti gyvenimą ir jį reikšti kalba, M. Lukšienė gavo paskatą tyrinėti J. Biliūno gyvenimą ir kūrybą, paramą ir didžiausią savo darbų įvertinimą, koks yra įmanomas: „Tu moki, supranti, nes Jo siela Tavyje glūdi...“ (174) Intymiu būdu kalbama apie tai, kad tarp tyrinėjamo autoriaus ir tyrinėtojos yra susidaręs ryšys, empatija, padedanti suprasti, kas

³ J. Habermas, *Modernybės filosofinis diskursas*, Vilnius: Alma littera, 2002, 217.

⁴ В. Франк, *Человек в поисках смысла*, Москва: Прогресс, 1990, 24.

parašyta, netgi atspėti ketinimus. Autoritetin-
gai ši ryšį tvirtino V. Mykolaitis-Putinas, pagal
mąstymo būdą priklausantis fenomenologinei
tradicijai, tęstai ir V. Zaborskaitės monografijo-
je „Maironis“ (1968).

Ryšys su prigimtos kultūros tekstais (rašyti-
niais, sakytiniais, daiktiniais) yra vienas svar-
biausių visose mentalinių prasmų konfiguraci-
jose. Bet savoji kultūra negali būti giliau supras-
ta nei įvertinta, jei ji neįgyja kitų kultūrų kon-
teksto. Ir V. Mykolaitis-Putinas, ir V. Zabors-
kaitė, ir M. Lukšienė yra atidūs ryšiams, povei-
kiamis, atsirenkamiems pagal prasmės sąskam-
bius. J. Biliūnas ir pats šia linkme kreipia tyri-
nėtojus. Su koku goduliu net ir paskutinėmis
gyvenimo valandomis Biliūnas skaito – tarsi ieš-
kodamas atsakymo į prasmės klausimus. M. Lukšienės knygą užbaigiantis „Jono Biliūno
1907 m. prieš pat mirtį užsakytų knygų sąrašas“
iš Juozapo Zavaskio knygyno katalogo gali būti
perskaitytas kaip įstabus sąmonės intensyvumo,
sielos rūpesčio dokumentas. Daukantas, Valan-
čius, Maironis, Vydūnas, Vaižgantas, Šatrijos Ra-
gana, istoriniai, religiniai, kalbiniai darbai. Iš to,
kad užsisakė visas tuo metu leidžiamas Šatrijos
Raganos knygas, galima spręsti, kad juto šios
rašytojos artimumą. Julija papildo – Biliūnui bu-
vo svarbūs Egipto religiniai himnai, didžiųjų pra-
našų kalbos, indų Vedos, Šventasis Raštas. „Švie-
sioji, gražioji mintis jį visur vedžiojo“ (104). „Ra-
šymas – tai moralinio jautrumo, vaizduotės įsi-
jautimo rodiklis“, – pasakyta anglų literatūros
profesoriaus Gabrielio Josipovic'o⁵, plačių in-
teresų humanisto, siekiančio literatūrą matyti
bendruosiuose mąstymo ir mąstymo prasmės
horizontuose. Biliūnui ši mintis itin tinka. Ir
M. Lukšienės ne kartą pastebėta, kad ir rašymu

⁵ G. Josipovic, *Pasaulis ir knyga*, Vilnius: Mintis, 2004, 12–13.

Biliūnas realizavo prigimties ir patirties gali-
mybes: moralinį jautrumą, įsijautimą į kito pa-
dėtį. J. Biliūno moralinio jautrumo, įsijaučian-
čios vaizduotės indeksas itin aukštas – galėtu-
me sakyti, kad proustiškas, jei išlaikysime ryšį
su G. Josipovic'o akcentuotu ir savitai atskleis-
tu M. Proustu. Tai aptariamoje knygoje kelis kar-
tus akcentuojama; rašytojas veikia kaip tarpini-
ninkas – perima ir perduoda.

Julija Biliūnienė-Matjošaitienė nebuvo ra-
šytoja. Bet ir ji jautė moralinius įsipareigojimus
imtis rašto – papasakoti, perteikti, užfiksuoti.
Keletą kartų grįžo prie atsiminimų, laiškų, die-
noraščio. Ieškome *savo* tiesos, bet galime ją su-
žinoti tik iš kitų; humanistikos erdvėje – iš bend-
ravimo, kalbėjimosi su kitais. Bet ir kalbamės
neišvengiamai iš savo patirties. Iš savo patirties
suvokiame *kitą kito* patirtį; suvokiame remda-
miesi žmones jungiančiu bendrumu. Būties su-
pratimas yra pačios būties dalis; žmogus gyvena
suprasdamas. A. Sverdiolas teisingai interpre-
tuoja M. Heideggerį, daug dėmesio skyrusį su-
pratimui kaip būties modusui: „Šia prasme Hei-
deggeris ir teigia, kad pirmaprads būties supra-
tamas yra paties buvimo pasaulyje atmaina ar
konstitucinis elementas. Kiekvienas konkretus
supratimo aktas remiasi šiuo žmogiškajai bū-
čiai būdingu pirminiu supratimu.“⁶ Ši pozicija
išlieka artima ir H. G. Gadameriui.

J. Biliūnienės-Matjošaitienės būties supra-
timo patirtis atrodo unikali. Supratimas, ką rei-
kia daryti, kai ištinka tai, kas vadinama lemti-
mi, neatšaukiamu dalyku. Ko reikia imtis, kaip
išsilaikyti, į ką remtis? Kaip remiantis savo su-
pratimu suprasti kitus?

Motinos atsiminimai, straipsniai, laiškai,
dienoraščio fragmentai aptariamoje knygoje fi-

⁶ A. Sverdiolas, „Būti ir klausti“, *Hermeneutinės fi-
losofijos studijos* 1, Vilnius: Strofa, 2002, 17.

gūruoja ir kaip savarankiški tekstai, galintys dominti kultūros bei literatūros istorikus, etnografus, etnologus, psichologus, ir kaip pačios M. Lukšienės svarstymų, interpretavimų objektai. Motinos ir dukters psichologiniai ir kultūriniai ryšiai knygoje išskyla kaip esminis žmogiškųjų prasmių formavimosi bei buvimo būdas, kaip būties ir jos prasmų *atributas*, suprantant šią sąvoką pirmine reikšme: lotynų kalba – *attributum* – tai, kas skirta, duota. Be šios pirminės ir esminės duotybės būtis yra nepilna, stokojanti, trūkstama. Motinos ir dukters, taip pat išskirtinės seserystės (Julijos ir Veronikos) emocinio ir kultūrinio ryšio akcentavimas ir jo akceptavimas galės duoti impulsų kultūriniam feminizmui, tai jo atšakai, kuri telkiasi į moters pasaulėvoką, kūrybingumą, moteriškų kultūrinių tradicijų, mentalinių pozicijų bei laikysenų sąryšingumą, perimamumą. Knygoje vienu ar kitu būdu pasirodo daug kūrybingų, stiprių, likimiškų moterų, pakėlusių nemažų išbandymų, iki XX amžiaus vidurio gyvenusių (daugiausia Kaune, bet ir Vilniuje) ir privatų, savitos miesto kasdienybės gyvenimą. Sofija Čiurlionienė, 1951-aisiais užbaigusi likiminę poemą „Giria žalioji“, seserys Jadvyga ir Valerija Čiurlionytės, Veronika Alseikienė, Marija Urbšienė, jaunesnės – Danutė Čiurlionytė, Aldona Liobytė. Ryškėjanti perduodamos–perimamos moterų kultūros linija, kuri jau galėtų būti ir didesnio humanistinio intereso objektas. Tai siauresnis kultūros takas negu M. Lukšienės projektuojama besiformuojančios lietuvių inteligentijos mentaliteto istorija ar iš jos atsišakojanti kultūrinė antropologija. Bet ne mažiau reikšmingas.

„Laiko prasmės“ – lituanistikos veikalas, reikšmingas ir literatūrologijai, jei tik nesusiaurinsime jos, kaip humanistikos šakos, rėmų. Lemtingasis veikėjas – Jonas Biliūnas – pereina

per abiejų autorių gyvenimus, pasirinkimus, kolizijas. Ir tai, kas tarsi ir žinoma, stebėtinai atsinaujina, kelia minčių, skatina pažvelgti kitais būdais, kitais teoriniais rakursais. Semiotinės pozicijos išryškino tekstą, bet pritemdė biografijos ir asmens reikšmę, tai, kas labiausiai (tiesiogiai ir netiesiogiai) patiriama, į ką dėmesį kreipia fenomenologija. „Fenomenologinei galvosenai akiratis yra policentriškas. Kaip melodija: be mūsų įnašų nebūtų istorijos, bet be tos istorijos „melodijos“ mes būtume pavieniai „garsai“. Viena pusė remia kitą“, – teigia A. Mickūnas⁷. Fenomenologija ledžia prasmės požiūriu *perskaityti* tai, kas kitu atveju gali neatrodyti reikšminga – pavyzdžiui, J. Biliūno *veido, balso* įspūdi, J. Biliūnienės sąmonėje išlikusį ir po daugelio metų: „Jonas ypatingai gražiai juokdavos. Balso tembras švelnus, muzikalus. Kiekvieną Jis galėjo patraukti. Veidas įdvasintas, maloni šypsena“ (97); „Kaip prisimenu, buvo giliai muzikalus. Ar švilpauja, ar niūniuoja muzikalias melodijas. Jo balsas švelnus, su malonumu žmogus klausaisi“ (101). Pasikartojantis prisiminimas yra gilaus pėdsako sąmonėje paliudijimas. Pėdsaką sąmonėje palieka tas, kuris pats intensyviai reaguoja į kitus.

Intensyvių susitikimų poetika J. Biliūno kūryboje yra esminė. Jos šaknys glūdi kuriančiojo asmens prigimtinėje programoje, pertekančioje į tekstą – kūrinį. „Liūdno pasakos“ suvokimą – interpretavimą esmingai gali pakeisti J. Biliūnienės sakiny: „Biliūno „Liūdna pasaka“ tiesiog iš mirties nagų išplėšta...“ (118). Julijos pasaulio percepcijose apskritai yra kažko labai biliūniško: rudeniškos nuotaikos, liūdno šypsno iš supratimo, net ironijos. Atšvaitas, kuris nebeišnyko ir visai pasikeitus gyvenimui.

⁷ A. Mickūnas, A. Sverdiolas, *Visa aprėpianti dąbartis*, Vilnius: Baltos lankos, 2004, 59.

Knygos „Laiko prasmės“ savitumą stiprina jos tekstų dvilypumas: motina tarsi teikia *pirminę* patirties medžiagą, kurią dukterė, mokslininkė humanistė, plečia savosios patirties galimybėmis, ją svarsto, reflektuoja, sieja su teoriniais, metodologiniais konstruktais – su mentaliteto istorija, antropologija, tarpdisciplininiais požiūriais į literatūrą bei kultūrą. Svarstymų laukas apgaubiamas istorijos jausmo – fiksuojamas lietuviškos gyvenimos ir kultūros virsmas iš agrarinės fazės į industrializacinę ir urbanizacinę, punktyriškai nužymimos ir tos sunkios komplikacijos, kurios kilo Lietuvai praradus nepriklausomybę. Viena yra faktologija, kuria paremiami istorijos darbai, kita – emociniai tų faktų vertinimai, reakcijos į juos, laikysenos. Lyg ir žinoma Vilniaus universiteto Lietuvių katedros byla, pateikti tiesioginių jos dalyvių liudijimai – M. Lukšienės, V. Zaborskaitės, I. Kostkevičiūtės⁸. „Laiko prasmė“ pasirodo *kitas*, labai suinteresuotas balsas – J. Biliūnienės-Matjošaitienės (pergyvenant dėl dukters – ją ištiko insultas): „Kuomet baigsis ta inkvizicija? Dar tiems posėdžiams galo nėra. Rodos, kartą užbaigtų, bent žinotumei, žmogus, ką su tavim padarys. Tąso tuos nervus kiek įmanydami. Tikiu, tas kūrybingas darbas Tau padės, jeigu tik įsitrauksi“ (192). Subjektyvūs – neišvengiamai – vertinimai; su atodaira ir ironija *inkvizicijos* sąvoka. Dukros paguoda – teįmanoma aukštų kultūrinių interesų zonose: *kūrybingas darbas Tau padės...* Bet kuriomis aplinkybėmis. Manytina, kad kūrybos, kūrybingo darbo vertinimo, kėlimo į aukščiausios prasmės lygį linija eina nuo XIX amžiaus, kad ji mus pasiekia kaip tiesioginis liudijimas.

⁸ *Vilniaus universiteto Lietuvių literatūros katedra 1940–2000*, sudarė G. Viliūnas, Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla, 2002, 20–61, 99–125.

Pirmoji M. Lukšienės studijos dalis, apimanti laiką iki 1918-ųjų metų, yra labiau faktologinė, istorinė. Antroji vis labiau artėja prie individualios patirties, minkštėja, emocionalėja, pereina į *intymiojo rašto* tonaciją, intensyviai komunikuoja su motinos tekstais – atsimenami ir atsiminimai, į juos reaguojama, atvirai kalbama apie emocinius, jausminius niuansus. Gražiausias Julijos etiudas – „Vienatvė“; jis pradedamas epigrafu iš laiško dukraitei: „Ne viena važiavau. Šalia manęs sėdėjo iš vienos pusės Tyla, iš kitos – Vienatvė“. Šį etiudą galima interpretuoti kaip motinos ir dukters *Dialogo* prasmės dvasinį išsipildymą: priartėjama prie intymiausių ir svarbiausių žmogaus problemų, ryžtamasi jas atvirai svarstyti, kelti klausimus dabarčiai: jei visuotinėje fragmentų kaitoje nebeieškoma prasmės, jei atsisakoma didžiojo naratyvo, kaip kiekvienos kultūros nuoseklumo ir savitumo garantas, kaip begalima kalbėti ir apie Išėjimą? (460) Išsukdama iš įprasto mokslinio diskurso tako, keisdama kalbėjimo modusą (ryškus pirmasis asmuo), M. Lukšienė neišvengia iš humanistikos; atvirkščiai, suteikia jai naujų impulsų, savaip drąsina ieškoti kitų galimybių. Galbūt pirmiausia – iš atvirumo būčiai kylančio *ramaus mąstymo*, pasitikėjimo pačiu mąstymu, o ne tik jo modeliais. Ar nėra (bent iš dalies) taip, kad metodų ir metodologijų reikšmę vis labiau pabrėžiame tada, kai stokojame paties mąstymo, juo nebepasitikime?

Mentaliteto istorijai, o iš esmės ir humanistikai, reikia ir iš emocijų, psichologinių išgyvenimų susiformuojančios minkštosios, puriosios, elastingosios mąstymo medžiagos. Išlaikant akirtyje humanistikos metodologijų problemą, prie puriosios, elastingosios mąstymo medžiagos atskirai sustotina. Minties svorio, netgi naujų įžvalgų nestokojantis humanistikos tekstas gali susidaryti ir iš puriojo audinio. Elastingas, lanks-

tus, gludnus tekstas gali labiau prisitaikyti prie suvokiančiojo sąmonės paviršiaus nelygumų. Purumu, minkštumu humanistika ir kaip teorinio mąstymo būdas esmingai skiriasi (ar gali skirtis) nuo gamtamokslinių tekstų, besilaikančių kieto formulės būtinumo. Forma nėra tik formulė; forma gali išsaugoti gyvybingą lankstumą. Tokia yra kiekvieno kūrinio forma, kintanti ir suvokimo linijomis.

Iš kur ir kaip formuojasi humanistinio mąstymo elastingumas? Pirmiausia iš santykio su *pirmine medžiaga*; santykis nėra sunaikinamas, o rūpestingai išsaugomas. Bet neeksponuojamas, nekeliamas. Humanistikos tekste jis išlieka kaip *abipusiškumas*, kaip pokalbiškumas. Pokalbyje ar kalbėjimesi turi būti kažkas *trečias*; tarsi susitikimo vieta, svarbi ne dėl savęs pačios. Svarbu dėl ko humanistikos tekstas rašomas, kokia prasmė jam teikiama, į kokį klausimą siekiama atsakyti. Asmenybė humanistikos tekste atsispindi ne savęs eksponavimu, o kuriamomis ir palaikomomis prasmės konsteliacijomis. *Aš* neturi užstoti bendrojo prasmės horizonto, bet neturi jame ir išnykti.

Kadaise M. Heideggeris, lyg atsakydamas (gal ir iš tiesų atsakydamas) į laiške išdėstytus klausimus, parašė traktatą „Apie humanizmą“. Jį galima suvokti ir kaip pasisakymą prieš humanistinio mąstymo technizavimą. „Graikai savo didybės laiku mąstė be jokių pavadinimų. Mąstymo jie nevadino net filosofija. Toks mąstymas baigiasi, kai tik jis palieka savo stichiją. Šita stichija yra tai, iš ko mąstymas gauna galią būti mąstymu. Ši stichija yra tikrai galinčioji – galia. Ji užvaldo mąstymą ir taip perkelia jį į jo esmę. Paprastai pasakius, mąstymas yra būties mąstymas.“⁹ Mąstome būtį, mąstome ir patį mąs-

tymą, būties sublimatą, santirštį, bet jei mąstymas praranda savo galios stichiją – iš būties kylančius rūpesčius, jam belieka tik *technė*, tik vienokie ar kitokie instrumentai. Mąstymo galia skleidžiasi iš patirties, iš su ja susijusios refleksijos, iš asmens *užvaldymo* jam pačiam ne visai suvokiama, juo labiau nepavaldžia energija.

Į M. Lukšienės svarstymus – *pasvarstymus*, ypač į antrąją dalį, žvelgdami kaip į purų, elastingą humanistinį tekstą, galime matyti prasmės konsteliacijų esmingumą, susidarantį iš kalbančiojo – rašančiojo asmens ryškumo, bet kartu ir iš jo pasitraukimo iš centro, iš mąstymo *nuolan-kumo*, kurį signalizuoja ir tai, kad autorė prisistato kaip *duktė* – „Dukters pasvarstymai“. *Dukters* vaidmuo, iš jo kylanti pareiga perimti ir perduoti giminės – genties – šeimos kurtos prasmės galimybes. J. Biliūnienės-Matjošaitienės sentencija, kad „intelektualinis, dvasinis kapitalas kaupiasi pamažu, iš kartos į kartą“ (264), „Laiko prasmė“ tvirtinama keleriopai. Taip pat ir laukimu, kad gentyje turi pasirodyti menininko galiomis apdovanotas asmuo, kuris sublimuos, iškels to dvasinio kapitalo grožį ir prasmę. Ar ne panaši mintis glūdi Vytauto Mačernio „Vizijose“ – pirmas iš namų prie knygų išeinantis jaučia įpareigojimų ir įsipareigojimų sunkį. Pramotė Agota Janulaitienė matoma kaip pirminė gentį gaubiančių prasmų versmė. (Tokia yra ir Mačernio senolė.) Beveik beraštė ūkininkė, atkakli žemdirbė, jauna našlė, išauginusi devynis vaikus, penkis išmokslinusi. Mėgo A. Strazdą ir jo giesmę „Pulkim ant kelių“, akiratyje kaip idealą turėjo vyskupą M. Valančių. Griežta, bet supratinga, mylinti, atlaidi, tolerantiška, suvokusi mokslo svarbą Agota Janulaitienė gali būti suvokta kaip lietuvių kultūros *persona*. Kaip *tas asmuo*, kuriam mirštantis Jonas Biliūnas, žentas, gali parašyti vieną iš pas-

⁹ M. Heideggeris, „Apie humanizmą“, *Gėrio kontūrai*, Vilnius: Mintis, 1989, 226.

kutiniųjų, išpažintinių, savo laiškų, kreipdamasis – „Mamyt...“ Ką humanistika gali, ką *turi* daryti su *tokiu* tekstu? Matyti jį tik kaip įžymaus rašytojo biografijos faktą? Jį aprašyti. Vienu ar kitu būdu analizuoti, interpretuoti. Ar bandyti *prasiskverbti* iki dvasinės būsenos, egzistencialo, labai aukšto būties taško, kuris jau nebeaiškina biografijos nei kūrybos, o į ją įeina, ja tampa? Kalba kaip paslankus dvasios instrumentas gali į tokius tekstus adekvačiai reaguoti, mąstymo elastingumui išlaikant abipusišką santykį. Mąstymą maitina ir turtina gyvos teorijos, struktūrinančios mąstymo būdus ir galimybes. Teorija – mąstymas mąstymu – turi mąstymo *užvaldymo* galią.

M. Lukšienės knygoje rodosi įdomi *asmenybės fenomenologijos* prasminė linija. Ji prasideda iš asmenybės svarbos taško – ir čia susieina abiejų autorių pozicijos. J. Biliūnienės-Matjošaitienės mintis: „Kūryboje turi būti didžiausia laisvė individualybei“ (216); M. Lukšienės pozicija: „Vargu ar kuri gyvenimo sritis gali daugiau pasakyti apie laiko pasaulėjautą bei pasaulėvoką, kaip menas ir jų kūrėjų asmenybės“ (9). Bet kur yra riba tarp meno asmenybių ir asmenybių, kuriančių gyvenimą, plečiančių gyvenimo galimybes? A. Janulaitienė, jos dukterys J. Biliūnienė-Matjošaitienė, V. Alseikienė, dukraitė Marija Gimbutienė (taip pat ir rašanti, apie jas kalbanti M. Lukšienė) knygoje „Laiko prasmės“ išskyla kaip apskritai kūrybingos asmenybės, turinčios prigimtinės energijos – „šarmo“. Jos užima kultūros pozicijas, bet neatsiskiria nuo žemdirbiškojo genties kamieno.

Ar ta prigimtinė energija, prigimties šviesa (*lumen naturale*) gali būti kuriuo nors būdu respektuojama humanistikos? Turėtų – iš kur tada dar imtųsi *nuostaba*, iš kur atsirastų ta versmė, kuri atsiverdama ir atveria. Ji pasirodo tik minkšto audimo tekstuose; teorija, kaip menta-

linė prasmės projekcija, švyti virš jų; metodologija veikia kaip mąstymo instrumentas, ne iškeltas parodymui, o prigludęs prie jį laikančios rankos, su ja kone sutapęs.

Tekstualus žmogus, tekstualus ir laikas, taip pat skaitomas. M. Lukšienė sąmoningai suvokia tokios struktūros, kurią pati ir formuoja, iškalbingumą: „Tai tarsi dviejų laiko atkarpu, vadiname jas tekstais, perskaitymai. Vienas žvilgsnis daugiau krypsta į žmogaus pasaulėjautą, antrasis bando papildyti pirmojo pasaulėžiūros momentus, todėl plečiasi ir į pasaulėjautos sritį. Tekstą čia skaito du skirtingi dviejų kartų žmonės, tarp kurių stiprus prigimties ir kultūros ryšys, tačiau kiekvienas iš jų yra savitas“. Laiko teksto skaitymas iš patirčių, susidarytų skirtinguose, bet ir nenutrūkstamai (iš šeimos tradicijų) perduodamo, perimamo, jaučiamo laiko rėmuose.

Kiek laiko betarpiškai apima žmogaus atmintis, esminis sąmonės mechanizmas, sublimuojantis prasmes ir jų galimybes? Tiek, kiek apima gyvi, nepertraukiami žmonių ryšiai; ne tik bendravimo, bet ir pasakojimo, žodinio patirties perteikimo. Yra patirties patirtis ir atminties atmintis. Tik meno kūrinyje atsimenama ir tai, kas realiai neatsimenama. Gyvenime tai, kas yra pasakojama kaip patirta, klausančiojo sąmonėje palieka patirties pėdsaką. Paprastai patirtis sieja tris kartas. „Laiko prasmės“ apima penkias; punktyriškai – šešias: J. Biliūnienė-Matjošaitienė pasakoja vaikaičiams apie savo senelius ir sulaukia provaikaičių (laiškas dukrai, 1973 03). Patirto laiko linija apima gana ilgą tarpą; nuo dūminės pirkios iki miestiško, modernaus gyvenimo būdo. Patirtis yra svarbiausia puriosios mąstymo medžiagos tiekėja. Tai, kas patirta, turi emocinių spalvų bei atspalvių. Patirties emocijų kalbinė išraiška yra ir daiktiška, ir metaforiška. Daiktai, daiktybės liudija

atsiminimo tikrumą, perkeltinės reikšmės – pėdsako, patirties palikto sąmonėje, restauravimą. *Kriaušė* – J. Biliūnienės-Matjošaitienės atsiminimuose iškyla kaip galingas („Rodos, keturi vyrai sunkiai apkabindavo“) mitinis medis, daug kartų liudijamas lietuvių kultūros tekstuose – iki V. Krėvės liepos, R. Granausko klevo. *Kriaušė* – lyg kokia gamtinė globėja (drevėje tilpo keturi vaikai), motina maitintoja: „Buvo tai mūsų didžioji geroji kriaušė. Visam sode nieko nėra, pas ją vis dar randi“ (40). Tokią patirtį įgyja tik kaimo vaikai, bet pasakojimu patirtis pratęsiama – perimama: „Aš pati augau tų pasakojimų pakerėta, nuolatos prašydama dar ir dar. Nejučiomis man nežinomas Lietuvos kaimas su savo buitimi, kultūra tapo artimas, savas. Su tais pačiais vaizdais augo ir visi trys mano vaikai“ (15). Pasakojimu perduodama patirtis ir konsoliduojamos prasmės, formuojančios žmonių pozicijas, laikysenas, galiausiai veikiančios ir istorinio laiko formas.

Be pasakojimų, kuriuos struktūrina istorija, filosofija, veikia ir *intymiojo pasakojimo* galios, išlaikančios patirties šilumą, darančios įtaką kultūrai ir kūrybai. Intymiojo pasakojimo erdvė – *šeima*; tik saviesiems pasakojama suinteresuotai, intymiai, atsiveriant ir atveriant. Tik intymusis pasakojimas perneša patirtį į kitą krantą, kitą kartą. Senelių ir vaikaičių kultūrinis ryšys yra paremtas ir intymiuoju pasakojimu – pasipasakojimu. Literatūra pasakojimo intymumą stilizuoja ir savo būdais daro jį autentišką; taip yra stiprinama patirties pėdsako galimybė skaitančiojo – suvokiančiojo sąmonėje.

M. Lukšienė pasirenka savo darbams ir intelektualinėms laikysenoms apskritai būdingas svarstymo – pasvarstymo pozicijas; jomis pažymimas ir žanras – plataus spektro humanistinė studija, kuriai mokslškumas ar pretenzijų į jį atsisakymas („Šis leidinys ne mokslinė studi-

ja...“) yra tik konvencijų (kas humanistikoje moksliška ir kas ne), bet ne esmės ženklas. Esame stipriai įsukti į humanistikos mokslškumo ratus, turime nuolat teisintis prieš neabejotinai mokslui priklausančius. Dar sykį prisiminkime M. Heideggerį: „Nuo to laiko „filosofija“ priversta stengtis pateisinti savo egzistavimą prieš „mokslus“. Manoma, kad patikimiausias būdas tai padaryti – pačiai filosofijai suteikti mokslo rangą. Tačiau šios pastangos yra mąstymo esmės išdavimas“¹⁰. Šiandien nebeturime mąstyti priešpriešomis. Filosofija, kaip ir apskritai humanistika, mokslo horizontuose ir klasifikacinėse sistemose išlieka kaip savitas žmogaus tiesų ir prasmų ieškojimo būdas, bet kaip būdas, kuris negali būti griežtai atskirtas nuo tiesų ir prasmų kūrimo ar bent jų pagavų patiriamąjo mąstymo galimybėmis. Patirties ir refleksijos santykiai yra fenomenologinio akiračio problema¹¹, metodologijų mechanika neišsprendžiama. Intelektualiniai patyrimai ir įgūdžiai sukasi tame pačiame sąmonės rate kaip ir refleksija, nebūtinai gryna. Kaip nėra grynos ir kuriuo nors būdu patiriamos, prieinamos, prisisiekiamos žmogaus prasmės. Būtis sumišusi ir sumaišyta; tik ypatingos sutelkties (nušvitimo, atsitokėjimo, greimiškojo *esthesis*) momentais ji akimirksniui praskaidrėja. Ir yra stipriai įsimenama – pėdsakas sąmonėje. *Atsiminimai* galėtų būti itin reikšmingi literatūros fenomenologijai. Šis žanras teikia daugiausia galimybių autentiškiems patirties pavidalams ar bent jų pėdsakams sąmonėje.

M. Lukšienės knygoje iš laiko ir iš laikų iškylančios prasmės susijusios su atsiminimais, dargi su atsiminimų atsiminimais, su patirties

¹⁰ *Ten pat*, 225.

¹¹ T. Sodeika, „Apie refleksiją ir patyrimą filosofijoje“, *Darbai ir dienos* 7 (16), Kaunas: Vytauto Didžiojo universiteto leidykla, 1998, 57–74.

patyrimais. Patiriame patirtą pasaulį. Kalbame – rašome kalba, kuri yra patirtas, išodintas pasaulis. Kas nepatirta, neįimta ir kalbos; patyrimas eina kartu su kalba, santykis yra abipusis. Kalba zondoja patyrimo galimybes, galimybės kristalizuojasi kalboje. Sąmonė sudaro sąlygas patirti, kas yra reikšminga ir kas ne; „tokia patirtis susiduria su duotybėmis ne kaip pavieniais pergyvenimais, bet kaip su patyrimais, turinčiais bendrų arba esminių bruožų“, – teigia A. Mickūnas¹². Patirtis prasideda kaip atskirybė; ryškėdama ir reikšdamasi kaip prasmės fenomenas ji virsta bendrybe. Būdama istoriška, patirtis „prieinama kitiems, nes jie yra būsenoje patirti tai, kas duota tokioje pačioje esmėje bei reikšmėje, kaip jie buvo kitų patirti“¹³. Taip fenomenologiškai sprendžiama patirties galimybių problema. Žmogus susiduria ne tik su nuogais faktais, bet ir su jų išgyvenimais – patyrimais. Gal tiksliau mąstyti, kad nėra nieko, nieko neatsitinka, kas galėtų būti aplenkdamas žmogų, kas nebūtų kieno nors, kuriuo nors būdu – tiesioginiu ir netiesioginiu – patirta. Atsiminama tai, kas patirčiai buvo reikšminga, kaip nors *įstrigo*. Įstrigimas yra išlikimo būdas. Turi būti įbrėžta, įskelta, kad užkliūtų; lygus paviršius tik konvejeriui, čia niekas neturi – negali įstrigti.

Kas labiausiai *įstringa* į J. Biliūnienės-Matjošaitienės sąmonę? Ką ji nuolat atsimena kaip įvykį, pakeitusį gyvenimą? Jono Biliūno mirtį. „Šiandien gruodžio septinta. Tai buvo prieš 44 metus. Kiek daug jau metų, net baisu pagalvoti. Gruodžio septintą 1907. Diena buvo baisiai paniurus. Atsimenu kaip šiandien: juodi debesys slankioja per Giefontą. Tas kalnas, atrodo,

¹² A. Mickūnas, „Postmodernizmas ir teologija“, *Metmenys*, 1992, 62, 57–58.

¹³ *Ten pat*.

koks tai milžinas guli palaidais plaukais, laukdamas tos valandos, kuomet galės atsikelti. – Visuomet man darė įspūdį liūdną, o tą dieną 7, kiekvienas pažvelgimas spausdavo ašaras“ (172). Sąmonė jau išgyvena tai, kas dar tik įvyks. Išgyvenimas materializuojasi kalno – milžino juodais plaukais metafora. Meniniame tekste tokia metafora tikriausiai neįstrigtų. Atsiminimuose metafora turi kitą statusą – tiesiogiai liudija patirtą būseną. Perkeltinė reikšmė yra imanentiška. Ir *susitinkama* pirma negu susitinkama iš tikrųjų – Julija patiria regėjimą, kuri vidaus balsas įprasmina: „Vidaus balsas man kartoja: tai Jis“ (77). Klausytis *vidaus balso* – šita mintis „Laiko prasmė“ ne kartą pasigirsta. Negalima stabdyti to, kuris eina ar net rizikingai *išeina* vedamas savo vidinio balso. A. Janulaitienė nestabdo savo dukters Julijos, pasiryžusios mokytis, nors jokios perspektyvos mergaitei ir nematyti. Kas *tai* yra? Kuriai humanistikos sričiai priklauso *tai* apmąstyti? Kiekvienai, kuri pajęgtų, jausdama ribą, problemindama psichologiją, juolab pedagogiką, palikdama vietos didžiajam *nežinai*. Jam artimas M. Lukšienės dabarčiai taikomas atsargusis *kažin*. Panašiai kaip prieš kelis dešimtmečius Vlodo Šimkaus: „Nejau šį vakarą prie rampos / galėjote neatpažinti, / nepastebėt kaip kokio dramblio / to mano didelio „kažin“? („Po debiuto“).

Pasaulis daugialypis, daugiaveidis. Programiškai, ideologiškai pliuralistinis. Galima būti *nebesusitinkant*. Humanistiniai diskursai nebesiryžta apimti visumos, plėtojasi tarsi patys sau, užsiėmę savimi, jau nebe tiesos ir prasmės paieškomis. Neklausiantys dėl tikrovės, dėl žmogaus kelių, retai atviriau tepasisakantys. M. Lukšienės *kažin* šiuo požiūriu atrodo itin svarbus: atsargiai stabdo, skatina grįžti, išsižiūrėti: „Formos keičiasi ir turi keistis, bet jų prasmes, ypač

giliausias, kažin ar dera nubraukti, t. y. nubraukti didžiųjų naratyvų – sąryšingumo ir prasmės ieškojimą?“ (461) Ši plataus spektro mintis gali būti ir redukuota – iki žmogiškųjų ryšių, priklausančių ir didiesiems naratyvams – prasmės generatoriams. Naujesni, problemiškesni „postmoderniosios modernybės“ tyrinėjimai su margumu, įvairumu suartėjusį pliuralizmą bando keisti *daugybingumu*. „Daugybingumas yra ir visų paveldėtų vaizdinių bei konceptų transformacijų gairė.“¹⁴ Kitais žodžiais, tai, ką paveldime patirdami rašto formomis, turime galimybę transformuoti ir kitais būdais, padauginti, išsėti.

Pirmoji M. Lukšienės studijos dalis yra labiau baigtinė. Antroji, artėjanti prie intymiojo rašto galimybių, – atvira; laukianti atsiliepimo, reagavimo, pratęsimo. Gal ir paradoksalu, bet pirmoji dalis, daugiau ar mažiau užbaigta, gali būti kitais darbais pratęsiama, cituojama; mąstymo ji neprovokuoja. Provokuoja antrosios dalies klausiančiosios intonacijos, net pačios intymiausios. Štai paliudijimas apie J. Biliūnienės-Matjošaitienės savijautą J. Biliūno perlaidojimo metu: „Jos išgyvenimas buvo toks skausmingas, kad, šiaip visada gerai susitvardanti, Ji nualpo. Iš to, be psichinio, ir grynai fizinio smūgio neveikia atsigavo: ilgam sutriko širdis. Aš bijojau žaizdą liesti ir niekad neklausinėjau apie Jos išgyvenimus, jausmus, žinoma, ir nepasižymėjau. O – turbūt – reikėjo, gal būtų buvę Jai kiek lengviau ir platesniam žmonių ratui įdomu?“ (490) Racionalus žvilgsnis tvirtintų: taip, reikėjo, reikėjo klausti, reikėjo žymėtis. Atsargenis liktų abejoti: *kažin*, kažin ar ir klausinėjama ji būtų atsivėrusi; ar *tai* apskritai atveriamas. Ar tas intensyviausias reakcijos ženklas, kai neat-

laiko širdis, ir nėra iškalbiausias? Ženklas, kuris tinka į kitų ženklų grandinę: susijungia su nuotrauka, kur jauna, graži, juodai apsirengusi moteris *viena* klūpo sniege prie atviro Jono Biliūno karsto (gražus, dar lyg gyvas mirusiojo veidas, ryškūs bruožai, tamsūs plaukai) svetimybėje, apleisty, lyg kokiam patvory, su kelis kartus prisiminta būseną: „Pradėjo man kilti mintis, ar nebūtų galima nutraukti gyvenimo siūlą“ (114). Po vyro mirties likusios *skolos* argumentai; iš pradžių atrodo, kad tai tik pinigai, vėliau, kad ir kažkas daugiau, kas kyla iš išpareigojimų gyvenimui, kurio subtili, beveik neapčiuopiama dalis priklauso mirusiojo atsiminimui ir atminimui.

Pirminiai tekstai, tekstai, tiesiogiai susiję su patirtimi, su tuo, ką vadiname žmogaus likimu, humanistikai yra itin svarbūs; jų horizontuose susitinkame su tuo, kas mąsto už mus be mūsų, padeda orientuotis būtyje, jos labirintuose, paslėptyse ir atvertyse. Rodo ženklus, kuriuos reikia suprasti, neužmirštant abejonės: *kažin*. Humanistikos objektas (ar medžiaga) nėra savaime duota; pirminiai tekstai jau yra palytėti kultūrinio jautrumo, kūrybingumo. Bet tai *kita* negu meninis tekstas. Grožinei kūrybai suteikiamas atskirumo statusas. Pirminė, tiesoginė patirties raiška (ypač atsiminimai, laiškai, dienoraščiai) užima lyg tarpinę padėtį; literatūra yra patirties dalis, dažnai jaučiamas ir humanistinio diskurso, bendrųjų svarstymų pulsas. Tad ir humanistikos santykis su pirminiais teksta turėti būti abipusiškas, susitikimiškas, perimantis – pratęsiantis tais atvejais, kai susidaro sąlyčio taškai, arba kritiškai pervertinantis, kai pozicijos išsiskiria.

Meilės Lukšienės knyga „Laiko prasmės“ turėtų sulaukti įvairių atgarsių – taip pat ir išsamių recenzijų. Šiuo *perskaitymu* nesiekta apimti knygos, kaip kultūros fakto, visumos; labiau

¹⁴ W. Welsch, *Mūsų postmodernioji modernybė*, Vilnius: Alma littera, 2004, 36.

gilintasi į laikysenas, pozicijas, patiriamojo mąstymo ontologiją, tiesiogiai susijusią su humanistikos problemomis ir perspektyvomis. Bandyta punktyriškai nužymėti kultūrai svarbų taką, ku-

riuo valstietiškosios, žemdirbiškosios patirties asmenys, taip pat ir moterys, pereina į miestą, tampa intelektualiosios kultūros atstovais, kūrėjais ir tyrėjais.

Viktorija Daujotytė-Pakerienė